

- Z. = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. Szerk. NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ – KAMMERER ERNŐ – LUKSICS PÁL. I–XII. Pest, Budapest, 1871–1931.*
- Zs. = *Zsigmond-kori oklevéltár. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR. I–II. Bp., 1951–1958. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk. BORSA IVÁN. III–V. Bp., 1993–1997.*

N. FODOR JÁNOS

BALAZSÉRI MAI CSALÁDNEVEI

A község neve 1323-tól adatolható *Balasey* formában. Ez a *Balázs* név szláv változatára megy vissza (*Blažej* vagy *Blažej*), de mivel a mássalhangzó-torlódást már feloldották, a XIV. századnál jóval régebbi átvétel (FNESz. I, 153). Később „értelmesítették”, az 1577-es dézsmalajstromban már *Balaser*-ként szerepel (HELLER, GEORG: Comitatus Bereghiensis. München, 1983. 25). A kettősség sokáig fennmaradt, hiszen Mező Albert jegyző 1865. augusztus 26-án a következőket írja: „Neve a községnek Balazsér és Balazsé helybeli elterjedéssel...” (MIZSER LAJOS: Bereg megye Pesty Frigyes helységnévtárában 1864–1865, Nyíregyháza, 1995, Levéltári Évkönyv XI, 399). 1920–38 között *Balažer*, majd szlávositva *Blažejevo*, 1946-ban hatósági úton a *Кузьмине* nevet állapították meg, ma ismét a *Балажсер* nevet viseli. 1967-ben Makkosjánosihoz csatolták, így lakosainak a számát a 2000-ben kiadott térkép alapján tudjuk. 1999-ben kb. ezer lelket számlált.

A családneveket Füzesi Magda, a Beregi Hírlap munkatársa gyűjtötte a gazdakönyvekből, és bocsátotta rendelkezésemre. Szívességét most is megköszönöm. Feltűnő lehet a szlovák és ruszin vezetéknevek nagy száma. Erre is Mező Albert világít rá: „Honnan népesítetett; egy része mint régi magyarok nem tudatik, másik rész mint tótok felső Zemplén megyéből jöttek ide, az akkori föld birtokos Buday Zsigmond Úr engedelmével, ki is helyt adván nekik, itt telepedtek meg” (MIZSER, i. h.). LEHOCZKY TIVADAR pedig néhány (*Bihari, Balazséri, Csapó, Cseh, Kovács, Rózsa, Varga*) ma is élő nevet közöl (Beregvármegye monographiája. Ungvárott, 1881, III, 47). A 185 családnevet kategóriánként teszem közzé (a beosztásra vonatkozóan l. Magyar Nyelvjárások 40: 182–92, 41: 427–32; Névtani Értesítő 21: 190–6, 24: 107–14, 25: 128–33). Elsősorban KÁZMÉR MIKLÓS: Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század (Bp., 1993., rövidítve: K) című munkájára támaszkodtam, de akadnak olyanok is, amelyek itt nem szerepelnek, akkor – továbbá a szláv nevek esetében – saját megfigyelési kísérleteimet adom.

I. A névadó és személynevére visszamenő vezetéknevek

1. Régi egyházi személynevek

Demeter (K. 291), *Demjén* (K. 276–7., *Damján* a.), *Gábor* (K. 386), *Illés* (K. 491–2), *Iván* (K. 502), *Izsák* (K. 504–5), *Jakab* (K. 507), *Kozma* (K. 632–3), *Lőrinc* (K. 685),

Lukács (K. 688–9), Márkus (K. 710) < latin Marcus, Máté (K. 718), Orbán (788–9), Pál (K. 812), Román (897), Simon (K. 935–6).

Német vagy szlovák: *Martin* 'Márton'.

Ruszin: *Makár* (a magyarban az igen ritka nevek közé tartozik), *Petró* 'Péter'.

2. Régi egyházi személynevek rövidült, képzett alakjai

Barta (K. 99–100) < Bartalom < Bartholomaeus, *Béni* (K. 122), *Dancs* (K. 278) < *Dániel*, *Damján*, *Damokos* + -cs, *Markó* (K. 709–10) < *Márk* + -ó (esetleg: *Márton*, *Marcell* + -kó), *Mihók* (K. 733) < *Mihály* + -ók, *Peti* (K. 849) < Péter.

Orosz: *Pászka*: a Paszikrat, Passzarin nevek becézett alakja (ПЕТРОВСКИЙ, Н. А.: Словарь русских личных имен. Москва, 1980. 339).

Román: *Dianics* < *Dianiș* < *Dionisie* 'Dénes' (CONSTANTINESCU, N. A.: Dicționar onomastic romînesc. București, 1963. 44), *Griga* < *Grigorie* 'Gergely' (uo. 72).

Ruszin: *Timkó* < *Timofej* + -ko.

Szlovák: *Beca* < *Benjamin* + -ko (vö. Becko), *Ivancso* < *Ivan* + -čo, *Melcsák* < *Melichár* 'Menyhért' + -čák, *Mihalko* < *Michal* 'Mihály' + -ko, *Pavlik* < *Pavol* 'Pál' (Pavl-) + -ik, *Petra* < *Petr* 'Péter' + -a, *Petrás* < 'ua'. + -áš, *Vojtku* < *Vojtech* + *ku* (keleti szlovák vocativusban, bár a vocativusi forma főként a ruszinra jellemző); a Vojtech nevet a magyar Bélával szokták a csehek és a szlovákok azonosítani, de ez sem hangtanilag, sem kronológiailag nem állja meg a helyét.

Ukrán *Szimcsera* < *Симчо* (<Семен) + -ера.

3. Régi világi személynevek

Bana (K. 82), *Bajó* (K. 64), *Burcsa* (K. 192–3), *Csanó* K. 216–7), *Tiba* (K. 1064) < *Tibald*, *Tiborc* + -a, *Zoltán* (K. 1161).

Kun-besenyő: *Ködöböcz* (MNYj. 38: 306).

Szlovák: *Bahus* < *Bohuslav*, *Bohumil* + -uš.

Ukrán: *Sztaszjuk* < *Стас* (<Станислав) + -юк.

4. Patronimikum képzős nevek

Orosz: *Baklanov* < *баклан* 'kárókatona', *Iszevics* < *Исе* (ПЕТРОВСКИЙ, i. m. 125), *Jakovlev* < *Яков* 'Jakab' (uo. 235), *Szergejeva* < *Сергеѣ* 'Sergius' (uo. 199), nőiesített forma.

Ruszin: *Mikulin* < *Mikula* 'Miklós', *Popovics* < *popa* 'pap', *Ripkovics* < *ripka* 'répa', *Rudenko* < *ruda* 'érc'.

Ruzin vagy ukrán: *Iszovics* < *Iszak*, *Iszidor*.

Szlovák: *Bábin* < *bába* 'vénasszony', de van 'anyámasszony katonája' jelentése is, *Dudics* < *duda* 'duda', *Karpikov* < *karpik* 'csipás szemű', *Mihovics* < magyar *Mihók*.

II. A származás helyére utaló vezetéknév

1. Nagyobb egységre utaló nevek

Erdélyi (K. 430–1), *Szilágyi* 'szilágysági' (K. 1010–1).

2. Melléknévképzős helységnevek

Baranyi (K. 90–1, *Baranyai* a.): Máramaros, Ung megye, *Barkaszi* (K. 95): Barkaszi: Bereg megye, *Balazséri* (K. nem ismeri): Bereg megye, *Bessenyei* (K. 135): Besenyő nevű helység tizenhárom megyében található, közülük legvalószínűbb Bihar, Borsod, Heves, *Bihari* (K. 140): lehet megyenév is helységnév is, *Bródi* (K. 188): Bereg

megye, *Csernáti* (K. 239): 'csernátfalusi', Brassó vidéke, *Daróci* (K. 283): nyolc megyéből a legvalószínűbb Bereg és Szatmár, *Erdődi* (K. 332): Szatmár megye, *Galgóczi* (K. 391): Borsod, Nyitra megye, *Homoki* (K. 478): Bereg, Szatmár, Ung megye, *Kóródi* (K. 622): Bihar, Szatmár megye, *Krajnai* (K. 642): Nyitra, Vas, Verőce megye, de tájegység nevéből is levezethető (Zemplén megye), *Marosi* (K. 711–2): Bihar, Hont, Nógrád, Veszprém megye, *Nánási* (K. 765): Hajdúság, *Pallagi* (K. 826., *Parlagi* a.): Szabolcs, Szatmár megye, *Papfalusi* (K. 823): Bereg megye, *Pataki* (K. 829): tizenegy megyében huszonhét helységből legvalószínűbb Bereg, Máramaros, Ugocsa, Zemplén, de jelenthet 'patak mellett lakó' embert is, *Pocsai* (K. 859): Pocsaj: Abaúj, Bihar megye vagy Pócsa: Baranya megye, *Rohai* (K. 896): Rohó: Nyitra megye, *Sirokai* (K. 938): Sáros megye.

Ruszin: *Szamburszkij*: Szambur (Zólyom megye) vagy Szambor (Galícia).

Szlovák: *Oszicsánszki*: Oszikó (Sáros megye).

3. A helység valamely részén lakó

Hidi (K. 474), *Mezei* (K. 729–30), *Végső* 'faluvégi' (K. 1132).

Német: *Vizner* < *Wiesner* 'mezei' (BAHLOW, HANS: Deutsches Namenlexikon, München, 1967. 562), Sziléziában igen gyakori név.

4. Népnevek

Elsődlegesen az etnikumra, a származás helyére utalnak, noha az itt felsorolt nevek alapja a mellékjelentés is lehetett. *Cseh* (K. 225–6), *Horváth* (K. 480–1), *Lengyel* (K. 672–3), *Orosz* (K. 792–3): a jelentése itt csakis 'ruszin', esetleg 'görög katolikus' lehet, *Rácz* (K. 879–80), *Tóth* (K. 1080–2).

Ruszin: *Leskó* < *lech* (les-) 'lengyel' + -kó, *Ruszinka*: a népnév képzett alakja, tehát nem 'ruszin nő' a jelentése, mert az *ruszka*-nak hangzik, *Ruszó*: a ruszinok XVI. századi elnevezése a *rusz* és egyéb képzett alakjai mellett.

III. Foglalkozásra, tisztségre utaló vezetéknevek

1. A foglalkozás, tisztség, társadalmi állás megnevezése

Béres (K. 129), *Bíró* (K. 142–3), *Bodnár* (K. 148), *Csapó* (K. 218–9) 'gyapjúműves', *Csatlós* (K. 221–2), *Cserepes* (K. 237) 'cserépedény-készítő, cserepező', *Doktor* 'tudós, orvos, tanító', *Dudás* (K. 317), *Hegedűs* (K. 464–5), *Katona* (K. 563–4), *Kovács* (K. 629–30), *Molnár* (K. 745–6), *Papp* (K. 821–2), *Peres* (K. 842) 'jogi képviselő', *Puskás* (K. 877), *Sütő* (K. 952), *Szabó* (K. 955–7), *Varga* (K. 1121–2), *Vasas* (K. 1127–8).

Német: *Bek* < *Beck* 'pék' (BRECHENMACHER, KARLMANN: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen. Limburg a. d. Lahn. 1957–1963. I, 89), *Geiga* < *Geiger* 'hegedűs'.

Ruszin: *Sljahta* 'nemesség', azaz valamilyen formában a nemességhez tartozó személyt jelöl.

Szlovák: *Csizmár* 'csizmadia', *Huszárik* < *husár* 'libatényésző, -pásztor; huszár' képzett alakja, *Mindák* 'mendikás', *Vorcsák* < *Dvorčák* 'udvaros', némiképp magyarosodott forma, *Zvonár* 'harangozó'.

Ukrán: *Kordonec* < *kopdoney* 'határőr, a kordon felügyelője'.

2. A foglalkozásra metonimiával utaló vezetéknevek

Butella 'borosüveg' (ÚMTSz. I, 642, *butélia* a.), *Duflla* (a foglalkozás eredménye) 'szép, díszes' (uo. I, 1037–8), *Karabin* 'rövid csövű puská' (TESZ. II, 370), *Mező* (K. 730): a munkavégzés színhelye, *Vass* (K. 1125–6).

Lengyel: *Lokosina* < *lokszyna* 'lepény' (KNIEZSA, SzJlsz. 307).

Német: *Bácz* < *Batz* 'csomó, rakás; facipő' (BAHLOW, i. m. 50), *Kill* < *Kiel* 'nagy hajó' (BAHLOW, i. m. 278).

Ruszin: *Herengu*: a *hering* szó vocativusa.

Szlovák: *Burcso* < keleti szlovák *bur* 'fenyő' + *-čo*, *Dub* 'tölgy': levezethető a ruszinból, az ukránból stb. is, de a *Dub* és képzett alakjai a szlovákban a leggyakoribbak, *Kaputa* < *kaput* 'régi hosszú felsőkabát' + *-a*, *Spenik* < *špen* 'forgács, szilánk, vágott fa' + *-ik*.

Ukrán: *Krohmalna*. A 'keményítő' jelentésű szónak a nőnemű melléknévi alakja.

IV. Egyéni tulajdonságot jelölő vezetéknevek

Angalét 'bámez' (MTSZ. I, 42. *angalit* a.), *Curi* 'veréb' (ÚMTSz. I, 922., *csuri* a.), *Csuszik*: szavajárási név, a kapálóknak mondják: csúszik-e? (ÚMTSz. I, 924), *Fehér* (K. 350–2), *Fekete* (K. 354–5), *Gerics* 'gerinc' (TESz. I, 635), *Kiss* 'alacsony; valamely testrésze kisebb az átlagosnál; fiatalabb' (K. 594–6), *Kondor* 'göndör' (K. 614), *Kuruc* (K. 652) nemcsak szabadságharcost jelöl, hanem verekedős, izgága, másokba belekötő, örökké lázongó személyt is, *Makula* 'folt, szenny' (TESz. II, 826), *Nagy* 'magas; valamely testrésze nagyobb az átlagosnál; idősebb' (K. 756–8), *Sass* (K. 919), *Síró* 'síró hangon beszélő; kesergő, panaszkodó' (K. 938), *Tompa* 'nehéz felfogású, fásult' (K. 1074), *Veres* (K. 1136–8), *Világos* 'fénylő' (K. 1144).

Cseh: *Harant* 'nyugtalan, állhatatlan ember' (MOLDANOVÁ, DOBRAVA: Naše příjmení, Praha, 1983. 77), *Karaba* 'ráncos, redős' (uo. 99).

Horvát: *Greba* < *grba* 'púpos'.

Német: *Herc* < *Herz*, azaz 'akinek szíve van' (BAHLOW, i. m. 234), *Gonz* < *Göns* < *Gans* 'liba', gúnyból adott név (uo. 115–6), *Lang* 'hosszú' (uo. 307).

Orosz: *Megyakovszka*: a медяк 'rézpénz, rézgaras' szó nőnemű melléknévi alakja, mivel a viselője nő (ОЖЕГОВ, С. И.: Словарь русского языка, Москва, 1975. 315), *Mozgovoj* 'eszes, okos' (uo. 328).

Orosz vagy ukrán: *Baklán* 'kárókatona'.

Román: *Csubirka* < *ciupercă* 'csiperke' (IORDAN, IORGU: Dicționar al numelor de familie românești, București, 1983. 131), a névadás indítéka nem világos.

Ruszin: *Livák* 'balkezes', *Kurica* 'tyúk' (a szláv nyelvekben megszokott a háziállatok nevének a felvétele), *Mandzák* 'siető, gyorsan járó', *Medvigy* 'medve', *Revák* 'síró(s)'.

Szlovák: *Csecsur* < *čeče* 'szép' + *-úr*, *Hubinec* < *huba* 'pofa, száj' + *-in* + *-ec*, azaz 'pofázó, szájaló', *Kárpikó* *karpik* 'cipás szemű' + *-o*, *Nasko* < *nahý* (*naš-*) 'meztelen' + *-ko*, *Selemik* < *šelma* (*šeliem-*) 'ragadozó, vad' + *-ik*.

Ukrán: *Hapák* < *zonak* 'egy népi tánc', kevés népetimológiával formálva.

V. A névadásnak több indítéka is lehetséges

Bakos (K. 70): 1. régi világi személynév, 2. olajütő, -sajtoló, *Barna* (K. 96–7): 1. a Barnabás név rövidülése, 2. a haj, a szőrzet, a bőr színe, *Farkas* (K. 346–7): 1. régi világi személynév, 2. metaforikus tulajdonság, *Gajdos*: 1. dudás, 2. kissé ittas (K. 388), 3. szlovák: *gajdoš* 'dudás', *Izsák*: 1. részeges ember (K. 502), 2. a ruszinban és az ukránban az Izsák megfelelője, *Láng*: 1. heves indulat (K. 664), 2. német: *Lang* 'hosszú' (BAHLOW, i. m. 307), *Rózsa* K. 899) 1. régi egyházi férfi-, illetve női név, 2. nővéynév.

Szlovák: *Babják*: 1. *bob* 'bab' + *-ják*, 2. *bobo* 'mumus' + *-ják*, *bába* 'vénasszony, pipogya férfi' + *-ják*.

MIZSER LAJOS

A CSALÁDNEVEK KONNOTÁCIÓJÁRÓL¹

1. „Nyelvész urak jobban tudják, a költő jobban érzi.” Hadd emlékeztessék ennek jegyében elsőként mindarra, amit írók, költők mondtak el egy-egy névről. Csak KOSZTOLÁNYIT említve: személyes vallomást *Édes Anna* vagy *Arany János* nevééről, költeményt az *Ilona* zeneiségéről (vö. ÁDÁM 1992). Olvashattunk másoknál olyan esszéisztikus megjegyzéseket, hogy *Napóleon Poschpischil*-ként, *Hitler Schicklgruber*-ként vagy *Sztálin Dzsugasvili*-ként aligha futott volna be olyan nagy karriert, mint amit a világtörténelemben magukénak mondhattak (VAJDA JÁNOSTÓL, ill. JOHN LUKÁCSÓL idézi SZILÁGYI 1978: 39, ill. HAJDÚ 2003: 118). Tudjuk, hogy *Szomory Dezső*-nek megkeserítette az életét az, hogy valójában *Weisz Mór*nak hívták (KOVALOVSKY 1970: 169). A szakirodalom klasszikus, a névhangulat eltéréseit illusztráló példájaként pedig *Korsós Mihály* és *Egerszeghy Zoltán* nevét is ide idézhetjük (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 138).

A hivatalos névváltoztatások körében az elhagyott, régi családnevek és a felvett, új nevek között is egyaránt vizsgálhatjuk ezeket a jelenségeket. A nevekhez kapcsolódó gazdag asszociációs tartalmat jól jelzi, hogy az alapvetően az egyén azonosítására hivatott személynév megválasztását milyen sokféle tényező befolyásolhatja – többek között az etimológia, az egyes nevekhez sok emberben hozzákapsolódó benyomások és a név híres viselői. (Egyes keresztnévkönyvek ki is térnek mindegyikre: pl. LANSKY 1991). A legszebb magyar családnév (egy nem reprezentatív értékű, a hatvanas évekből származó vizsgálat szerint) többek számára lehetett a *Kárpáti* (a Kárpátok szépsége és irodalmi emlények alapján; felnőtt férfiak) vagy a *Tamási* név (Tamási Eszter akkori tévébemondó miatt; tizenéves lányok számára) egyaránt (TÓTH 1967). Egyes nevek szépnek, jóhangzásúnak vagy csúnyának, közönségesnek, rosszhangzásúnak minősítésével szakmunkákban is gyakran találkozhatunk (pl. MIKESY 1964, MIZSER 2003).

A tulajdonnévnek tekintett nyelvi elemek asszociációs láncokba ágyazódnak bele, melyek nem kötelező módon jellemzői egy névnek, ám hatásuk világosan kimutatható (vö. HUSZÁR 2001: 196). De hogyan kapcsolódnak mindezek a tulajdonnevekhez?

¹ Az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének „Szintagmatikus és asszociatív viszonyok a nyelvben” című konferenciáján (2003) elhangzott előadás bővített változata.